

חברה במראה

לזכרו של יונתן שפירא

העורכת:

חנה הרצוג

ועדת המערכת:

זאב סגל, אפרים צדקה, מיכל שמיר

עורך-משנה:

גיא ראביד

הפקולטה למדעי החברה

אוניברסיטת תל-אביב

הוצאת רמות - אוניברסיטת תל-אביב

הגירה וריבוד בישראל

נח לויין-אפשטיין, * משה סמיונוב**

מבוא

החברה הישראלית היא חברה רב-אתנית המאוכלסת על-ידי יהודים וערבים. המיעוט הערבי מהווה כ-18% מהאוכלוסייה בישראל. בעוד הערבים חיים באיזור זה דורות, חזרו היהודים להתיישב בפלשתינה החל בשלהי המאה התשע-עשרה. במחצית הראשונה של המאה העשרים היו כמה גלי הגירה לפלשתינה, אך היקף ההגירה של היהודים גדל באופן משמעותי רק לאחר קום המדינה. בין השנים 1948 ל-1995 תרמה ההגירה לכ-40% משיעור הצמיחה של האוכלוסין בישראל ולכ-50% משיעור הצמיחה של האוכלוסייה היהודית (Della Pergola, 1998). כיום, חמישים שנה לאחר הקמתה, ישראל היא עדיין חברה מהגרים: כ-40% מהאוכלוסייה היהודית היגרו בעצמם לישראל, ושיעור דומה מתוכם נולדו בישראל להורים מהגרים. מעטים בלבד מבין התושבים היהודיים בישראל חינום נכדים לילידי הארץ. חשיבותה של ההגירה לחברה הישראלית אינה מתמצה רק בהשפעתה על גודל האוכלוסייה בישראל ועל שיעור צמיחתה, אלא גם בכך שהיא מהווה מאפיין מרכזי המגדיר את החברה הישראלית בכלל ואת מערכת הריבוד בפרט. בפרק זה נדון בהשפעת גלי ההגירה על הפוסי ריבוד ואי-שוויון באוכלוסייה היהודית של ישראל.

גלי הגירה והרכב האוכלוסייה

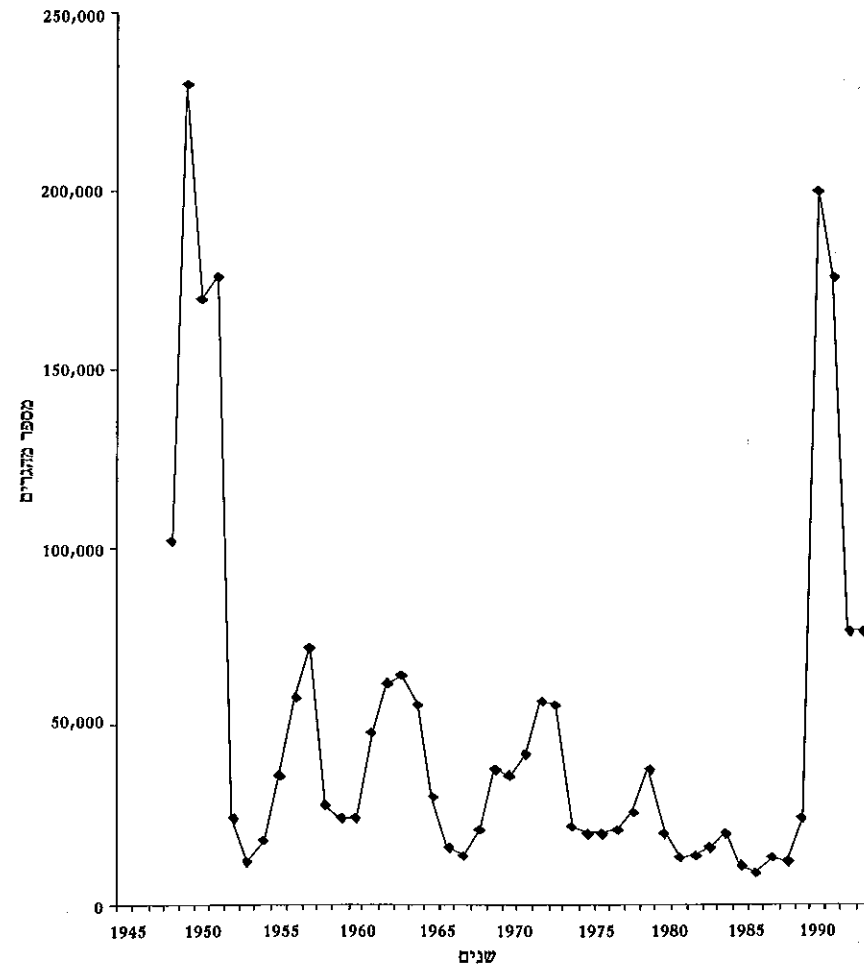
כמה מאפיינים מגדירים את ההגירה לישראל. שלא כמו רוב תנועות ההגירה בעולם, ניתן להגדיר את ההגירה לישראל כ"שיבת התפוצות" (returning diaspora). הגירה כזו מובחנת בשני מאפיינים משלימים: ראשית, המהגרים חשים זיקה לחברת-היעד עוד לפני ההגירה, ובבואם, הם מפגינים רגשות כשבים לביתם; שנית, מייד עם הגעתם לארץ העולים זוכים באהדה ובתמיכה בלתי-מותנית של החברה בכלל ושל המוסדות הקולטים בפרט. אכן, במשך השנים היתה המדינה היהודית מחויבת לשילוב מוצלח של מהגרים חדשים בחברה. עדות בולטת לכך היא "חוק השבות", לפיו כל יהודי זכאי באופן אוטומטי להתיישב בארץ, לקבל אזרחות ישראלית וליהנות מהטבות רבות להקלת קליטתו.¹

¹ החוג לסוציולוגיה ולאנתרופולוגיה, אוניברסיטת תל-אביב.

² החוג לסוציולוגיה ולאנתרופולוגיה, אוניברסיטת תל-אביב.

³ לביקורת הנוגעת ב"מיתוס" סביב תמיכתה הגורפת של ההנהגה הישראלית בהגירה, ראו הכהן, 1994.

תרשים 1: מספר המהגרים לישראל לפי שנת הגירה

תקופת ההגירה השנייה מתייחסת להגירה ההמונית לישראל מייד לאחר הקמת המדינה. גל הגירה זה היה מורכב משתי קבוצות אוכלוסין מובחנות, ולשתיהן ניתן להתייחס כאל קבוצות של פליטים. הקבוצה האחת כללה יהודים מארצות מוסלמיות במזרח הקרוב ובצפון-אפריקה; הקבוצה האחרת הורכבה מפליטים יהודיים אירופיים שרובם היו ניצולי שואה. כדי להעריך את גודלו של גל הגירה זה, יש לציין כי בתחום השנים הראשונות לעצמאות ישראל הוכפלה האוכלוסייה היהודית ואף למעלה מזה. בתקופה זו צמחה האוכלוסייה היהודית מ-600,000 נפש ליותר מ-1.5 מיליון. לשילוב של הגירה המונית והטרונגנית של עולים חסרי-כל עם המחסור במשאבים בתקופה שלאחר מלחמת העצמאות היתה השפעה מכרעת על הישגיהם החברתיים והכלכליים של מהגרים אלה. תוצאותיהם ניכרות גם כיום במערכת הריבוד ובאיה-שוויון העדתי בחברה הישראלית (Smooha, 1978; Spilerman & Habib, 1976; Semyonov, 1996).

מאחר שההגירה כה מרכזית לחברה הישראלית ומהווה מרכיב עיקרי בזהותה הקולקטיבית, אי-אפשר להבין במלואם את דפוסי הריבוד באוכלוסייה היהודית מבלי להתייחס לעיתוי של גלי ההגירה, להרכב האוכלוסיות שהגיעו בגלי ההגירה השונים ולמדיניות הקליטה שהיתה נהוגה בתקופות שונות. גלי ההגירה לפלשתינה, ובהמשך לישראל, החלו בשלהי המאה התשע-עשרה, והם נמשכים עדיין לקראת סופה של המאה העשרים. יהודים היגרו לישראל למעשה מארבע כנפות תבל. רבים מהם באו מאירופה; רובם של אלה באו מארצות מזרח-אירופה ומרכזה, ומיעוטם באו מארצות מערב-אירופה ומארצות אנגלו-סקסיות. בעשור האחרון היתה רוסיה, או מדינות ברית-המועצות-לשעבר, המקור העיקרי להגירת יהודים לישראל.

בעקבות הקמתה של מדינת-ישראל היוו מהגרים מארצות המזרח הקרוב ופליטי השואה מאירופה את עיקר אוכלוסיית העולים לישראל. כעבור זמן-מה החלה הגירה גדולה ממדינות צפון-אפריקה, ואכן, יהודים ממרוקו מהווים כיום את קבוצת המוצא השנייה בגודלה בחברה הישראלית. ההגירה לישראל התאפיינה בדפוסיים מגוונים. במהלך השנים היו קהילות יהודיות, דוגמת הקהילות העירקיות, התימנית והבולגרית, ולאחרונה גם הקהילה האתיופית, שהועברו כמעט בשלמותן לישראל בפרק-זמן קצר ביותר. לעומת זאת, ההגירה מארגנטינה ומארצות אחרות באמריקה הלטינית היתה מדורגת ומתמשכת יותר. ההגירה מרוב המדינות הדמוקרטיות-הליברליות היתה מצומצמת לאורך רוב התקופה הנידונה. אחד האיפיונים של רוב קבוצות המהגרים בראשית עצמאותה של ישראל, ואפילו כמה מהקבוצות שבאו בשנות התשעים של המאה העשרים, הוא שהמהגרים הגיעו חסרי-כל, רבים מהם פליטים למעשה. כתוצאה מכך, רוב המהגרים היו תלויים במשאבים הציבוריים בתהליך קליטתם בארץ.

אף-על-פי שזרם המהגרים נמשך לאורך כל התקופה הנידונה, ניתן לאפיין את העלייה לישראל כסדרה של גלי הגירה. כפי שניתן ללמוד מתרשים 1, נקודות הגיאות והשפל פזורות לאורך מימד הזמן, כששתי נקודות-שיא – סביב מועד הקמת המדינה ובראשית שנות התשעים – בולטות במיוחד. לצורך הדיון בפרק הנוכחי אנו מבחינים בין ארבע תקופות הגירה עיקריות: (א) הגירה לפני הקמתה של מדינת-ישראל (עד 1948); (ב) תקופת ההגירה ההמונית מייד לאחר הקמת המדינה (1948–1952); (ג) הגירה לא-סדירה במהלך שלושת העשורים וחצי הבאים (1953–1989); (ד) היציאה ההמונית של יהודים ממדינות ברית-המועצות-לשעבר (1989–1998), שהניבה גידול בשיעור של כ-20% באוכלוסייה היהודית בישראל.

תרשים 2 מתאר מגמות הגירה על-פי האיוזורים הגיאופוליטיים השונים מהם באו המהגרים. בתרשים זה ניתן להבחין בשינויים שחלו בהרכב ההגירה לישראל במשך השנים: גל ההגירה הראשון בא ברובו מארצות מזרח-אירופה ומרכזה. היתה זו ברובה הגירה אידיאולוגית, שמטרתה הקמת בית לאומי לעם היהודי. מהגרים אלה הקימו את המוסדות הפוליטיים, הכלכליים והאזרחיים של היישוב – "המדינה שבדרך" – שהמשיכו להתקיים גם לאחר הקמתה של מדינת-ישראל. מהגרים אלה תפסו את הדרג העליון במוסדות החברתיים והכלכליים, והיוו את האליטה במדינה שאך נוסדה (Matras, 1965).

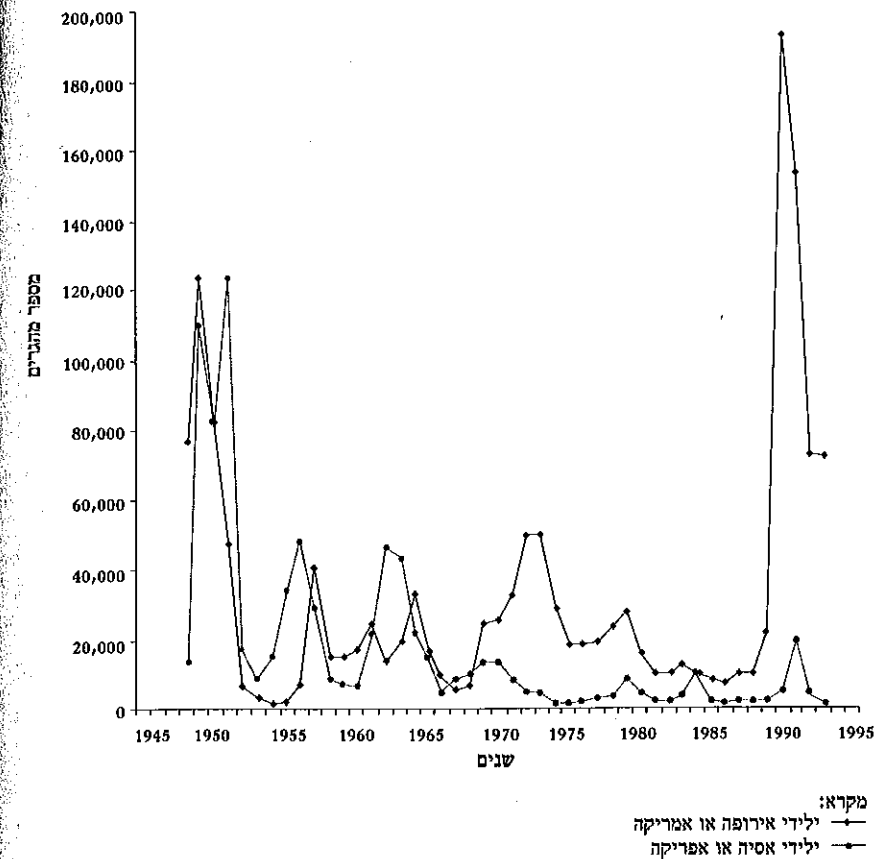
השוואת מאפיינים חברתיים-כלכליים של קבוצות מהגרים

לצורך בחינת ההשלכות של דפוסי ההגירה על מיקומן של קבוצות האוכלוסייה במבנה הריבודי של ישראל, בדקנו את המאפיינים של כוח העבודה הישראלי על-פי מועד ההגירה ועל-פי מוצא גיאוגרפיים ב-1974 וב-1994 (טבלה 1). הנתונים המוצגים בטבלה 1 מגלים בבירור כי בכל גל הגירה היו המהגרים מאסיה ומצפון-אפריקה צעירים יותר ובעלי רמת השכלה נמוכה יותר מהמהגרים מאירופה ומאמריקה. המהגרים מאסיה ומאפריקה מאופיינים גם ברמת יוקרה תעסוקתית וברמות הכנסה נמוכות יותר. כאשר משווים את קבוצות המהגרים השונות לאורך הזמן, מתברר שכל המהגרים שיפרו את רמת השכלתם בישראל, אלא שהשיפור בקרב המהגרים מאסיה ומאפריקה היה דרמטי הרבה יותר. למרות זאת, האחרונים הצליחו פחות מאחרים להמיר שיפור זה ביוקרה תעסוקתית ובהכנסה גבוהה. מכאן שהפער היחסי ביוקרה תעסוקתית וברמות הכנסה בין עולים מאסיה ומאפריקה לבין עולים מאירופה ומאמריקה לא נעלם. אחד ההסברים ליציבותם של הפערים בתחומי התעסוקה וההכנסה הוא שהשיפור ברמת ההשכלה בקרב עולים מאסיה ומאפריקה התרחש בעיקר ברמות הנמוכות של התפלגות ההשכלה, באמצעות תוכניות חינוך שחיסלו את הבערות ותוכניות (כגון השכלה מקצועית) שנועדו לשמור תלמידים במסגרות החינוך, אך לא ברמות הגבוהות של התפלגות ההשכלה.

ראוי לציין כי הפערים שבין המהגרים מאסיה ומאפריקה לבין המהגרים מאירופה ומאמריקה בולטים במיוחד בקרב אלה שעלו לישראל במהלך תקופת ההגירה ההמונית, מייד לאחר הקמת המדינה. יתר על-כן, ב-1994 לא נסגרו הפערים בין עולים מאסיה ומאפריקה לבין העולים מאירופה ומאמריקה, ואפילו התרחבו. לכאורה, לאחר המישים שנות עצמאות, לא הצליחו העולים מאסיה ומאפריקה שבאו בגל ההגירה השני לסגור את הפער. למעשה, שלא כמו העולים האירופיים, העולים מאסיה ובעיקר מצפון-אפריקה הם עדיין קורבנות של הנסיבות המיוחדות המאפיינות את מועד הגירתם ותהליך קליטתם בישראל (עוד נחזור לסוגיה זו ביתר פירוט בהמשך פרק זה). בכל מקרה, הנתונים מעידים שהיוקרה התעסוקתית ורמות ההכנסה בקרב כל המהגרים נוטות להשתפר עם השנים, אך אי-השוויון בין מהגרים ממוצא שונה אינו מצטמצם.

את ההסבר להבדלים החברתיים-כלכליים בין מהגרים ממוצא גיאוגרפיים שונים ניתן למצוא, באופן חלקי, ברמות השונות של הון אנושי (כלומר, השכלה) ובאוריינטציה התרבותית השונה. הנתונים מעידים כי בהתעלם מעיתוי ההגירה, העולים מאסיה ובעיקר מצפון-אפריקה התאפיינו ברמות נמוכות של השכלה פורמלית לעומת עולים מאירופה ומאמריקה. אף-על-פי שהראשונים הצליחו עם השנים לשפר את רמות ההשכלה שלהם, הפער ניכר עדיין. בהקשר זה יש לציין שהעולים מאסיה ומאפריקה הגיעו מארצות בהן חתרה, התרבות והערכים היו מסורתיים ורמת הפיתוח הכלכלי היתה נמוכה. אוריינטציה חברתית-תרבותית כזו היוותה חיסרון בחברה שקשריה העיקריים היו עם ארצות אירופה וצפון-אמריקה ואשר הדגישה ערכים של מודרניות ושל תרבות מערבית (Ben-Rafael,

תרשים 2: מספר המהגרים לפי שנה ויבשת מוצא

במהלך שלושת העשורים הבאים היתה ההגירה לישראל בלתי-סדירה ופזורה. הסיבות לכך היו אירועים פוליטיים, חברתיים וכלכליים בארצות המוצא (למשל, אי-שקט פוליטי בארצות אמריקה הלטינית, המהפכה האיסלמית באירן, רעב באתיופיה וכן הלאה). קצב ההגירה במהלך שנים אלה היה נמוך, ולא תבע השקעת משאבים רבים מצד החברה לקליטת העולים.

חורף 1988 היווה נקודת-מפנה נוספת בהגירה לישראל. במועד זה התהפכה מגמת הירידה במספרי העולים שנצפתה בעשורים הקודמים. בעקבות התמוטטותה של ברית-המועצות, החלו המוני מהגרים לצאת את הרפובליקות הסובייטיות לשעבר. ישראל היתה היעד העיקרי של מהגרים אלה. כתוצאה מכך, עמדה ישראל, בעלת אוכלוסייה של 4.5 מיליון נפש, לפני קליטת 700,000 עולים חדשים (400,000 מהם הגיעו בין השנים 1989 ו-1991). גל חדש זה היה מורכב ממהגרים בעלי השכלה גבוהה, רבים מהם בעלי הכשרה אקדמית ומקצועית (Raijman & Semyonov, 1995; Lewin-Epstein et al., 1997).

טבלה 1: מאפייני האוכלוסייה המהגרת לפי תקופת הגירה ויבשת מוצא - 1974 ו-1994 (סטיות-תקן בסוגריים)

משתנים	ילידי חו"ל (1974)					
	היגרו					
	לפני 1948		1948-1952		1953-1974	
אס-אפ	אר-אמ	אס-אפ	אר-אמ	אס-אפ	אר-אמ	
גיל (בשנים)	49.02	55.97	43.93	51.01	43.43	48.47
	(12.53)	(10.78)	(12.79)	(13.79)	(13.26)	(14.31)
השכלה (בשנים)	6.62	10.30	6.34	9.71	6.44	10.36
	(4.57)	(3.50)	(4.59)	(3.86)	(4.76)	(4.52)
מיצב						
תעסוקתי (100-0)	34.90	43.02	33.64	42.60	32.47	43.20
	(16.06)	(18.38)	(15.15)	(18.30)	(14.98)	(21.23)
הכנסות (בל"י)	2043	2356	1915	2242	1786	1958
	(1032)	(1221)	(968)	(1206)	(977)	(1068)

2 ניתן לראות שהפער בין ילידי ישראל ממוצא מזרחי (ארצות אסיה ואפריקה) לבין ילידי ישראל ממוצא אשכנזי (ארצות אירופה ואמריקה) עומד בעינו. למעשה, הפער ביוקרת התעסוקה וברמות ההכנסה בולט יותר בקרב בני הדור השני של המהגרים מאשר בדור הראשון. חוקרים אחדים אף מצביעים על כך שהפער גדל באופן משמעותי (כהן, 1998; Haberfeld, 1993). ההסבר לממצאים אלה מורכב ביותר. במסגרת זו ניתן לדון בו רק באופן חלקי. מכל מקום, יש להדגיש שהפערים בתעסוקה ובהכנסות מקורם בעיקר בפערי השכלה, ובמידה מסוימת בהבדלים בנגישות להזדמנויות תעסוקתיות (Spilerman & Habib, 1976). הנתונים מעידים שבני דור שני של עולים מאסיה ומאפריקה לא הצליחו לסגור את הפער בהשכלה - הנכס החשוב ביותר בשוק העבודה, שתגמולו הם, בין היתר, יוקרה תעסוקתית והכנסה. אי-יכולתם של יוצאי ארצות המזרח להתגבר על הפערים החברתיים-השכלתיים, ובעיקר על פערי ההשכלה, יוחסה על-ידי חוקרים שונים להיעדר הזדמנויות להשכלה, כמו גם לדעות-קדומות ולהפליה (Smootha, 1978); יער וסמיונוב, 1982; סבירסקי, 1981).

טבלה 2: המאפיינים של אוכלוסיית ילידי ישראל לפי יבשת המוצא של האב - 1994 (סטיות-תקן בסוגריים)

משתנים	ילידי ישראל (1994)					
	אר-אמ		אס-אפ		ישראל	
	נשים	גברים	נשים	גברים	נשים	גברים
גיל	35.71	35.36	42.69	41.72	40.27	37.68
	(8.95)	(8.98)	(10.96)	(11.16)	(14.43)	(13.05)
השכלה	11.89	11.67	13.90	13.96	13.12	13.28
	(2.67)	(2.83)	(3.16)	(3.49)	(3.45)	(3.47)
מיצב תעסוקתי	43.75	41.44	54.45	54.74	52.35	52.03
	(18.43)	(16.51)	(18.68)	(20.30)	(19.24)	(20.22)
הכנסה (בש"ח)	2877	4474	3731	7166	3326	6110
	(1815)	(2773)	(2769)	(5572)	(3220)	(4998)

אס-אפ: אב יליד אסיה או אפריקה
אר-אמ: אב יליד אירופה או אמריקה

טיפולוגיה של משאבים חברתיים ומדיניות הגירה

המחקר על קליטת העלייה בישראל אימץ בדרך-כלל את הדגם של מדינת הגירה כפי שהוא בא לידי ביטוי בחברות הגירה אחרות, בעיקר בארצות-הברית, ובמידה פחותה בקנדה ובאוסטרליה. ההנחה היסודית שבבסיס מודלים אלה הינה שמדובר בהגירה

משתנים	ילידי חו"ל (1994)					
	היגרו					
	לפני 1948		1948-1952		1953-1989	
אס-אפ	אר-אמ	אס-אפ	אר-אמ	אס-אפ	אר-אמ	
גיל (בשנים)	64.70	71.37	58.85	65.04	54.20	53.44
	(11.28)	(11.03)	(10.89)	(12.78)	(19.13)	(18.91)
השכלה (בשנים)	9.20	10.82	9.29	10.99	7.35	12.70
	(3.84)	(3.60)	(3.73)	(4.04)	(5.42)	(3.87)
מיצב						
תעסוקתי (100-0)	39.69	45.73	39.13	50.32	32.76	38.24
	(17.93)	(19.09)	(18.14)	(19.98)	(18.71)	(21.31)
הכנסות (בל"י)	3896	5219	3820	6137	1742	2345
	(3313)	(4831)	(3511)	(8484)	(992)	(1803)

אס-אפ: ילידי אסיה או אפריקה
אר-אמ: ילידי אירופה או אמריקה

(1954; Eisenstadt, 1982). עם זאת היה ניתן לצפות שהשפעת האוריינטציה התרבותית, שבאה לידי ביטוי בדור הראשון להגירה, תיעלם בדור השני. בחינה של ההישגים ההשכלתיים והתעסוקתיים מלמדת שהפער העדתי בקרב בני הדור השני - בנותיהם ובניהם של העולים - לא נעלם כלל. מהנתונים המוצגים בטבלה

תרשים 3: טיפולוגיה של מעורבות המדינה בקליטת העלייה

משאבים ברשות החברה		שליטה וריכוזיות של המדינה
גבוה	נמוך	
הגירה המונית מברית-המועצות לשעבר (1989-1998)	הגירה בתקופה של טרום-המדינה (עד 1948)	נמוך
הגירה דלילה ואקראית (1953-1988)	גל ההגירה מייד לאחר הקמת המדינה (1948-1952)	גבוה

אלה תלויים באופן יוצא-דופן במדינה ובמנגנוניה לסיפוק צורכיהם הבסיסיים, דוגמת מזון, שיכון ותעסוקה. בראשית גל הגירה זה יזמה המדינה פרויקטים של בינוי ושיכון כדי לספק במהירות דיור לעולים. כאשר גבר זרם העולים, הוקמו ערי אוהלים בשולי הערים המרכזיות (מעברות), ולבסוף הופעלה מדיניות של פיזור אוכלוסין (עיירות-פיתוח ומושבים). העולים החדשים הוכוונו לעיירות-פיתוח חדשות באזורי הספר של המדינה. במקביל, תעשיות חדשות הוקמו בעיירות במטרה לספק מקומות עבודה. תעשיות אלה היו בעיקר עתירות-עבודה והעניקו לעובדים שכר נמוך (ויינטראוב וקראוס, 1982; Spilerman & Habib, 1976). העיירות הפריפריאליות שהוקמו בשנות החמישים מתאפיינות גם כיום במבנה תעשייתי ותעסוקתי מוגבל ובריכוז גבוה של יוצאי צפון-אפריקה (אלון, 1997). ההשלכות של דפוס התיישבות זה על פערים חברתיים-כלכליים בין קבוצות מוצא בישראל ניכרות עדיין, כפי שניתן להבחין מהנתונים שהוצגו בטבלות הקודמות.

אף-על-פי ששיעור ההגירה לישראל בשנים הבאות (1960 עד 1980) פחת למעשה, כמות המשאבים שהוקצו לקליטת העולים החדשים גדלה באופן ניכר. עם זאת, מעורבות המדינה במדיניות הקליטה ובשירותי הסיוע הממשלתיים נותרו ריכוזיים כשהיו. במהלך תקופה זו פחת לחץ הביקוש בשוק העבודה והדיור, והעולים החדשים זכו בהזדמנויות עדיפות להישגים חברתיים וכלכליים בתהליך קליטתם בחברה החדשה.

התקופה האחרונה מתייחסת להגירה ההמונית של עולים ממדינות ברית-המועצות-לשעבר. התקופה מתאפיינת ברמה גבוהה של משאבים העומדים לרשות החברה, מחד גיסא, ובמעורבות נמוכה יחסית של המדינה בתהליך קליטתם של העולים, מאידך גיסא. גל הגירה זה החל בדיוק עם סיום גיבושה של מדיניות קליטה חדשה - "הקליטה הישירה" (Doron & Kruger, 1993; Rajiman & Semyonov, 1998). בהתאם למדיניות זו, קיבלו המהגרים סל-קליטה שהכיל סכום כסף מזומן ושירותים. כך יכלו העולים החדשים לבחור באסטרטגיות שונות להשתלבות בחברה. דבר זה נעשה בסיוע המדינה, אך על-פי העדפות של העולים. הם יכלו לבחור את מקום מגוריהם, לבחון את שוק העבודה בטרם

ממניעים כלכליים, ובהקשר זה הצטרפותם של מהגרים חדשים לחברה הקולטת נתפסת במונחים של היטמעות (אסימילציה). כלכלית, המהגרים נוטים להיכנס לתחתית מערכת הריבוד של החברה הקולטת, ובמהלך הזמן הם רוכשים את ההון החברתי והתרבותי שמאפשר להם לשפר את מעמדם במערכת הריבוד. בסופו של דבר הם משיגים שוויון עם ילידי המקום (כלומר, הם מקבלים תגמולים שווים לאלה של ילדי המקום שהינם בעלי משאבי הון אנושי דומים בשוק העבודה). מודלים אלה מניחים שתהליכי הקליטה מתרחשים במסגרת של כלכלת-שוק, בה רמת התגמול על ההון האנושי משקפת את מידת ההשתלבות בחברה הקולטת. על-פי מודלים אלה, אי-השוויון בין המהגרים לבין ילידי המקום צפוי להצטמצם במהלך השנים ואף להיעלם בדורות השני והשלישי להגירה (Neidert & Farley, 1985; Chiswick, 1992; Semyonov, 1996).

השימוש במודל של כלכלת-השוק לחקר תהליכי הקליטה וההשתלבות של מהגרים הינו בעייתי כאשר באים ליישם אותו בחברה הישראלית. לאורך רוב ההיסטוריה שלה, היו תהליכי קבלת ההחלטות בישראל ריכוזיים ביותר, והמדינה היתה מעורבת מאוד בעיצוב מבנה ההזדמנויות ובקליטת העולים החדשים. תפקידה המרכזי של המדינה בלט בכל תחומי החיים בישראל. המדינה סייעה לקליטת העולים במגוון של שירותים בשנים הראשונות לשהותם בארץ. הסיוע כלל עזרה כספית בדיור ושיכון, לימוד השפה, סבסוד רכישת דירה, הכשרה מקצועית, שירותי השמה תעסוקתית ופטור ממס. במובן זה, חתמה מדינת-ישראל "חוזה חברתי" וכרתה ברית עם העולים החדשים.

בעוד שמטרת המעורבות הממשלתית היתה להקל על המעבר ממדינת המוצא לחברה החדשה ולהביא לידי קליטה מוצלחת (על-פי תפיסת האליטה הקולטת), היא יצרה גם תלות של העולים במערכת השלטונית. יתרה מזו, במקרים רבים היו לפעולות הממשלה השלכות שליליות ארוכות-טווח על מעמדם החברתי והכלכלי של המהגרים. מכאן שכאשר בודקים את השפעת המעורבות של המדינה על יצירת הריבוד האתני בישראל, יש להביא בחשבון שני גורמים עיקריים: (1) מידת המעורבות והשליטה של המדינה בתהליך הקליטה של העולים; (2) כמות המשאבים שהקצתה המדינה למטרה של קליטת העולים. שני גורמים אלה השתנו באופן ניכר עם השנים, ובכך עיצבו את מערכת הריבוד האתני. כדי לדון בהשפעה המשולבת של מידת הריכוזיות ושליטת המדינה בתהליך של קליטת העולים, מחזר גיסא, ובהיקף המשאבים העומדים לרשות החברה, מאידך גיסא, אנו מציעים בתרשים 3 טיפולוגיה לניתוח במסגרת מודל דו-ממדי. המימד הראשון מתייחס לכמות המשאבים העומדים לרשות החברה (הציר נע בין הרבה למעט). המימד השני מייצג את רמת השליטה והריכוזיות של המדינה (בניגוד למנגנונים של שוק חופשי), הקשור ביחס הפוך לדרגת התלות של המהגרים במוסדות השלטון (ראו תרשים 3).

בהתאם לטיפולוגיה המוצגת בתרשים 3, רמה נמוכה של משאבים ומידה נמוכה של שליטה וריכוזיות בתהליך הקליטה מאפיינים את התקופה של טרום-מדינה. השנים שמיידי לאחר הקמת המדינה, בהן התרחש גל ההגירה ההמוני של פליטים, התאפיינו בנדירות משאבים ובשליטה וריכוזיות גבוהים של המדינה. המהגרים שעלו בתקופה זו היו ברובם ניצולי שואה ויוצאי ארצות מוסלמיות, והם הגיעו לישראל חסרי-כל. משום כך היו עולים

- Della Pergola, S. (1998). "The Global Context of Migration to Israel". E. Leshem and J. Shuval (eds.), *Immigration to Israel: Sociological Perspectives* (pp. 51-92). New Brunswick: Transaction Publishers.
- Doron, A. and Kruger, H.J. (1993). "The Politics of Immigration Policy in Israel". *International Migration*, 31, 497-512.
- Eisenstadt, S.N. (1954). *The Absorption of Immigrants*. London: Routledge.
- Haberfeld, Y. (1993). "Immigration and Ethnic Origin: The Effect of Demographic Attributes on Earnings of Israeli Men and Women". *International Migration Review*, 27, 286-305.
- Lewin-Epstein, N., Roi, Y. and Ritterband, P. (1997). *Russian Jew on Three Continents: Migration and Resettlement*. London: Cass.
- Matras, J. (1965). *Social Change in Israel*. Chicago: Aldine.
- Neidert, L.J. and Farley, R. (1985). "Assimilation in the United States: An Analysis of Ethnic and Generation Differences in Status and Achievement". *American Sociological Review*, 56, 840-850.
- Raijman, R. and Semyonov, M. (1995). "Modes of Labor Market Incorporation and Occupational Costs". *International Migration Review*, 29, 375-393.
- Raijman, R. and Semyonov, M. (1998). "Best of Times, Worst of Times and Occupational Mobility: The Case of Soviet Immigrants in Israel". *International Migration*, 36, 291-313.
- Semyonov, M. (1996). "On the Cost of Being an Immigrant in Israel: The Effects of Tenure, Ethnicity and Gender". *Research on Social Stratification and Mobility*, 15, 115-131.
- Smootha, S. (1978). *Israel: Pluralism and Conflict*. Berkeley: University of California Press.
- Spilerman, S. and Habib, J. (1976). "Development Towns in Israel: The Role of Community in Creating Ethnic Disparities in Labor Force Characteristics". *American Journal of Sociology*, 81, 781-812.

יבחרו מקום עבודה או להשתלם בתוכנית הסבה מקצועית ובדומותיה. אף-על-פי שמוקדם עדיין להסיק מסקנות בנוגע לתקופת ההגירה האחרונה, הערכת-ביניים מראה כי מעמדם החברתי-הכלכלי של המהגרים החדשים מברית-המועצות-לשעבר השתפר באופן ניכר מאז עלו ארצה, והפערים בינם לבין העולים הוותיקים יותר, ובעיקר העולים יוצאי אסיה ואפריקה, הולכים ונעלמים.

סיכום

במודל שהצענו הופנתה תשומת-הלב לחשיבות תפקידה של המדינה בעיצוב מערכת הריבוד ואי-השוויון בחברות מהגרים. יישמנו את המודל בחברה הישראלית, תוך התייחסות לרפואי ההגירה בתקופות שונות. הנתונים שהוצגו בפרק הראו פערים עדתיים בהישגים כלכליים-חברתיים, פערים שנותרו גם בקרב צאצאי העולים. על-פי המודל שהוצע ניתן להבין טוב יותר את מקורות הפערים, לא רק על-פי המאפיינים של אוכלוסיות העולים וההיקף של גלי ההגירה, אלא גם באמצעות ניתוח השינויים במשאבי החברה הקולטת לאורך השנים ובעיקר מידת המעורבות של המדינה ואופיה בקליטת העלייה.

מקורות

- אלון, ס' (1997). "אי שוויון בשוק העבודה - ההיבט של הולמות התעסוקה". חיבור לשם קבלת תואר "דוקטור לפילוסופיה", אוניברסיטת תל-אביב.
- הכהן, ד' (1994). עולים בסערה: העלייה הגדולה וקליטה בישראל 1953-1948. ירושלים: יד בן-צבי.
- ויינשטראוב, ד' וקראוס, ו' (1982). "דיפרנציאציה חברתית ומגורים: פיזור והרכב אוכלוסייה מרחביים וריבוד בישראל". מגמות, כז(4), 367-381.
- יער, א' וסמיונוב, מ' (1982). "פער עדתי בבית הספר ובספורט לאור תאורית מצבי הצפייה". מגמות, כז(4), 412-424.
- כהן, י' (1998). "פערים סוציו-אקונומיים בין מזרחים לאשכנזים, 1975-1995". סוציולוגיה ישראלית, א(1), 115-134.
- סבירסקי, ש' (1981). לא נחשלים אלא מנוחשלים? מזרחים ואשכנזים בישראל. ניתוח סוציולוגי ושיחות עם פעילים ופעילות. חיפה: מחברות למחקר ולביקורת.
- Ben-Rafael, E. (1982). *The Emergence of Ethnicity: Cultural Groups and Social Conflict in Israel*. Westport, Connecticut: Greenwood Press.
- Chiswick, B. (1982). *The Employment of Immigrants in The United States*. Washington, D.C.: American Enterprise Institute.